

GÚNYOS-GÚNYTALAN

Közelítések a 18. századi magyar közköltészet humorához*

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Hargittay Emil kutatói érdeklődésébe – nemcsak az immár kritikai kiadásban olvasható, vitriolos szavú Pázmány kedvéért! – régóta beletartoznak a gúnyversek általában a populáris verskultúra. Programtanulmányaival¹ és az általa összeállított gazdag antológiával² egyaránt hozzájárult e műfajok értelmezéséhez és népszerűsítéséhez. A 18. századi magyar közköltészet kutatójaként magam is sokszor forogtam ezeket az írásait. Jeles barátunk köszöntése jó alkalmat kínál arra, hogy az általa javasolt gúnyverstipológiát és más szempontokat kontrollcsoportként alkalmazzam a magam kutatási területén. Lássuk, mennyire helytállóak a 16–17. századi humorpoétika alapelvei az egy évszázaddal későbbi anyag vizsgálatában, milyen továbbélő tendenciákat és milyen újításokat figyelhetünk meg.

A gúnyvers műfaja – mint a közköltészeti műfajok általában – nehezen behatárolható, s jellegéből adódóan koronként változik nemcsak a tartalma, hanem poétikai elvei is. Hargittay Emil például nem sorolja ide az *oktató*, *feddő énekeket* és *panaszdalokat*, mivel ezekben a gúnyos humor nélkülözhető. A ránk maradt 16–17. századi gúnyversekre ez jó közelítéssel igaz, ám a sokkal bővebb 18. századi repertoárra már egyáltalán nem.

A 16–17. századi szatirikus versek kétharmadánál egyértelműen kirajzolódik a felekezeti háttér; e halmazon belül háromszor annyi a protestáns szöveg, mint a katolikus.³ Bár a korabeli gúnyverseknek csupán egyharmadát nyomtatták ki, ebben is protestáns többség mutatkozik. A korpusz együtöde bizonyíthatóan fordítás, méghozzá igen változatos forrásokból az ókortól a középkoron át a humanizmus friss szatíraterméséig. Szembeötlően magas a vágáns eredetű szövegek aránya, mint azt például Zemplényi Ferenc monográfiája⁴ is igazolta. E humoros

* Készült az OTKA K 104758. sz. pályázat keretében.

¹ HARGITTAY Emil, *A poétika lehetőségei a folklór és irodalom kapcsolatának kutatásában (Feltételezések)*, Acta Iuvenum, 1977/1 (Dolgozatok a XVII–XIX. századi magyar irodalomról), 119–140.; Uő, *A régi magyar gúnyvers poétikájához*, ItK, 1989, 312–322. (A továbbiakban: HARGITTAY 1989.)

² *Hatvanhat csúfos gajd: XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, vál., s. a. r., elő- és utószó, jegyz. HARGITTAY Emil, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó).

³ HARGITTAY 1989, 312.

⁴ ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 4).

alkotások középkori gyökerei jelzik a klerikus-vágáns műfajok és a metrikai-zenei hagyomány hazai jogfolytonosságát, sőt: elhúzódását, erős továbbélését a 18. századig.

E néhány értékes szemponttal, főként pedig Hargittay 16–17. századi gúnyversrepertóriumával⁵ és egy-két újabb szakirodalommal⁶ tarsolyunkban tegyünk egy kis tájékozódó sétát a 18. századi humoros közköltészetben! A két korszak közötti mechanikus megfelelésekről már csak azért sem lehet szó, mivel a források és a szövegek mennyisége ugrásszerűen gyarapszik az 1720-as évektől, s ez a tendencia legalább az 1840-es évekig tart. Nyugodt szívvel tehát csak ennek az időszaknak a populáris verstermését nevezhetjük *közköltészetnek*, hiszen a versek közkinccsé válását ekkoriban már a jelentősen kibővülő forrás- és variánsbázis igazolja, tér- és időbeli távlatokkal. A 16–17. századi előzmények a tematikus rokonság ellenére gyakran eltérő (és csaknem mindig szűkebb) társadalmi vagy földrajzi közegekből származnak, mint a majdani Habsburg-Magyarország közköltészete. Jó példa erre a 17. századi főúri kéziratos szerelmi líra 18–19. századi „szétvariálódása”, amelynek során a hajdani elit-alkotások országosan ismertté váltak, köznemesi, sőt esetenként falusi közönségre tettek szert, gyakran ponyvakiadások segítségével. Az újabb anyagból lesűrhető filológiai törvényszerűségek mindazáltal így is csupán statisztikai igazságoknak számítanak, mivel nincs mögöttük olyan finom és széles körű elemzés, mint Hargittay Emil említett cikkében, ezért néhol sommásak lesznek megállapításaim – de talán mégsem haszontalanok.

Az előzmények közül valóban kimagaslik – mind mennyiségét, mind fontosságát tekintve – a vágáns irodalom. Ennek túlsúlya egyébként viszonylagos, hiszen az architextusok hiánya a 17. században ellentétben áll a 18. századi erős mezőnynyel (Archipoëta tréfás gyónása, felfordult világ, állapotpanasz stb.). Több viszont a topogenetikus rokon, az újraírt szüzsé vagy újrafogalmazott poétikai alaphelyzet, hiszen a minták követése kézenfekvő lehetett. Láthatólag mindig más került a topogenezis⁷ gyújtópontjába: ez talán a műfaji hálót is védte, amelyben egyes jellegzetes és fontos szövegek hosszú távra rögzültek, s nem egykönnyen adták át helyüket újrafogalmazásnak. Az állatlakodalom szüzséje először 1704 táján, a *Szentseidaloskönyv* egyik vegyes csúfolójának keretében bukkan fel magyarul,⁸ majd a

⁵ HARGITTAY 1989, 319–322.

⁶ KÖSZEGHY Péter, *A humor a 16–17. századi magyar irodalomban*, Bárka, 2003/5, 39–52.; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *A fele sem tréfa: Humor a régi magyar irodalomban*, Bárka, 2005/5, 53–66.

⁷ A tematikus, „újraíró” szövegrokonság e típusáról bővebben: CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti füzetek, 165), 32–35.; Uő., *Kisbolygók nagy bolygása (A 18. századi magyar közköltészet kritikai kiadásáról) = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 435–446., itt: 440.

⁸ *A Tunyaság az életnek jobbát megtompítja* kezdetű szöveg 14–31. szakaszaként = *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 3; a továbbiakban: RMKT XVII/3.) 255. sz., jegyzetek: 693.; *Hatvanhat csúfos gajd... i. m.*, 143–147.

18–19. századból több rövidebb, eltérő feldolgozását ismerjük, ugyancsak a tücsök lakodalmáról.⁹ A szlovák-morva eredetű *farkaslakodalom*-variáns 1820 táján már magyarul is terjedt. Ezzel szemben *a nyúl éneke* – valójában a kisemmizett közemberek panaszdala (1680 k.) – szinte változatlan szöveggel forgott közkézen a 18. századi ponyvákön, s még Csokonai korában is népszerű volt. Távoli topogenetikus változata, a *Pitypalatty éneke* épp e „védett” időszak végén, a 18–19. század fordulóján jött divatba. A két szöveg mondanivalója és érvelése megegyezik, s noha nem állnak egymással textológiai vagy metrikai rokonságban, az „örségváltáskor” átadják egymásnak megszokott helyüket a műfajhierarchiában.¹⁰ Az Archipoéta „szüzsé” 17. századi hiánya sem meglepő: a hordóba temetkező részeg ember tréfás testamentuma kétségkívül otthonosabban terjedhetett, amikor már kialakult a bordalok műfaji kánonja – ez viszont hazánkban csak a 18. század folyamán megy végbe, jelentős műköltői hatásra.¹¹

Tekintsük át a 18. századi anyag további specifikumait Hargittay Emil szempontjaihoz képest!

1) *A soroló-kiéneklő karakter* sokszor itt is tovább él, de gyakran elmaradnak a keretstrófák, amelyek zártabb szerkesztésű helyzetdallá tették az adott szöveget. A helyzetdalok korabeli divatja ellenére ezekből könnyebben szakadnak ki egyes strófák, amelyek majd a 19. század elejétől az azonos metrumú, de műfaji szempontból lazábban komponált (polimorf) strófalancok alkotóivá válnak: ízelítővé, emléknnyommá. Az *Új hírt mondok, minden reá hallgasson* kezdetű 17. századi tréfás férjpanasz kiszakadt strófája így bukkan fel az 1820-as években:

Volt jó feleségem a mire kellet,
Orso guzaly néki soha nem kellet,
A hol Czégért látott oda sietett,
A ki néki bort mért, annak fizetett,
Oda Oda Oda sietett,
És ki néki bort mért annak fizetett.

Volt nékem jó férjem a mire kellet,
Kassza Kapa néki soha sem kellet [...]¹²

⁹ *Közéltészet 1, Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, munkatárs CsÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4.), 140. sz., jegyzetek: 555–557. Az állatok lakodalmáról szóló variáncsoportot 1820 után gyakran felváltja a háztartási eszközök lakodalmáról szóló altípus.

¹⁰ CsÖRSZ, *Kisbolygók...*, i. m., 440–441.

¹¹ Bővebben: CsÖRSZ Rumen István, „*Vinum facit rusticum optimum latinum*”: *Latin bordalok a XVIII–XIX. századi magyar közéltészetben* = „*Nem súlyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CsÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 349–358. (www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Csorsz.pdf)

¹² *Táhy Gáspár dalgyűjteménye* (1821–1839) STOLL 1237. 34b. A 17. századi alapszöveg: RMKT XVII/3, 42. sz.

Ugyanilyen a *Sokan szólnak most énreám* kezdetű moralizáló dal részleteinek beépülése az ún. tus-füzérekbe (e műfajváltás során az irigyek elleni átokvers pohárköszöntővé alakult). A dekonstrukció és az újrahasznosítás folyamatai tehát nemcsak a komoly műfajokat érintették, hanem a mulattató költészet egyes zártabb szövegcsaládjait is.

2) Az *oktató, feddő karakter* ugyancsak megmarad, de egyáltalán nem mellőzi a gúnyosabb humort, sőt mintha bővebb teret nyerne. A 16–17. századi célzó, kiéneklő-vádló gúnyolódáson azonban, úgy tűnik, túllépett a magyar humortörténet. Bár a 18–19. századból is maradtak ránk „régiesen gúnyos” alkotások (pl. a pasquillusok), mégsem érezhetjük ezt már fő tendenciának. A tréfás panaszdaloknál a gúny a szerzőtől átkerül a közönség térfelére: empátia, didaxis és mindenféle sztereotip humorelemek ötvözete ez, a lírai alany monológja pedig valójában önfeltáró, önleleplező jellegű, mondhatni: színpadias. (Nem véletlen, hogy sok köz-költészeti alkotás kapcsolatban áll a korabeli iskolai, majd hivatásos színjátszással: a szerzők és befogadók köre egybeesik.) A végkicsengés mindig a megvetés vagy a szájalommal vegyes idegenkedés – nincs már szükség szitkokra, trágárságokra.

Aligha találhatnánk jobb kifejezést erre, mint ahogyan Sándor György fogalmazta meg saját ars poeticáját: ez a költészet is *humoralista* jellegű. Komoly és szórakoztató műfajok keverednek és láthatólag termékenyen hatnak – a didaxis védőernyője alatt. A komoly vagy tréfás helyzetdalok éneklése mai fogalmaink szerint mindenképp egyfajta pszichodráma, a rekreáció, netán az önkritika eszköze volt. Mindez nem más, mint újabb lépés az önelvű irodalomélvezet felé a közköltészet keretei között. Sarkítva: sajátos *utile-dulce* súlypontváltás zajlott le ekkoriban a humorban is.

A 18. századi magyar humor egyik fontos poétikai újítása az *imagoológia* előretörése közköltészetünkben, amely párhuzamba állítható a soknyelvű Magyarország történeti-demográfiai átalakulásával. Esetünkben ez a mindenkori Idegen figurájának (vándorkereskedő, idegen katona, nemzetiségi jobbágy, deviáns stb.) változatos és persze mindig gúnyos bemutatását jelenti, akik kínlódba (üzleti vagy más okokból) próbálnak magyarul beszélni, de nem vetkezhetik le az idegenségüket. Nyelvi „határsértéseik” állandó humorforrásként szolgálnak – legalább annyira, mint külső jegyeik: szokatlan öltözékük, ételeik, szerszámaik. A korszak elején elég gyakoriak azok a makaronikus csúfólók, ahol a magyar szintaxisba valódi szlovák, román vagy német szavak-szintagmák vegyülnek,¹³ idő teltével azonban inkább azok terjednek el, amelyek idegen hőse magyarul beszél ugyan, ám saját anyanyelvének fonémarendszerével és hibás magyar grammatikával. Anyanyelve immár csupán fonológiai hátszörzéként, egyfajta torzító réteggként szolgál egy (számukra) idegen nyelvű szöveghez, miközben az etnospecifikus szókinés teljesen elmarad. A 18. század eleji *makaronikus zsánerfigura*, aki jórészt még inkább idegen-önmagával azonos (szlovák, román, német stb.), a 19. századra így válik *hátrányos nyelvi*

¹³ Például: *Opre Tódor nótája, Nem tudom én semmit tótul* stb.

helyzetű magyarrá a közköltészet gúnyos színpadán. Két közismert példa: a „volt tót kuruc dala” és egy későbbi szlovákcsúfoló:

Hej, mikor én huszár vótam Rákóczy vojnában,
Cifra plahta zasztavával jártam a Morvában.

Morovában, Orovában villás legény vótam,
Otcát, kozát, konyát, kravát gyakran meghajtottam.¹⁴

Az tót ember mestersége sok szép gyolcsot zeladni,
Szkaszálgatni, szkapálgatni, fazékakat drótyozni.
Az egész világ bejárunk, fazékakat drótyozunk,
Sak veszünk, sak znyerünk, pol rifa gyolcsot zadunk.
Hopsz, drótyoz, zasztmonyom,
Hopsz, drótyoz, zasztmonyom.¹⁵

A normasértés az idegencsúfolókon túl is meghatározó eleme a 18. századi humornak. Ennek mentalitástörténeti gyökereiről Küllös Imola és jómagam is írtunk már.¹⁶ Az iskolai színjátékok, majd a népszínmű hatásai megerősítik a nyelvi humor szerepét. Némi sarkítással: nem az lesz fontos és jellemző, *amit* mond az illető, hanem *ahogyan* mondja.

A felekezeti szempontja a 18. században megmarad bár, de nem kizárólagos. Van jó néhány szövegcsalád, amelyek több felekezet körében ismertek; a humoros versek nem csekély hányada jellegzetesen katolikus forrásokból való. Vannak felekezeti jellegű al-változatok is; komoly szövegek esetén ilyen például a *Győzhetetlen szép kővárom* kezdetű (1800 táján már II. Rákóczi Ferenc énekeként is terjedő) fohász,¹⁷ illetve a humoros oktatóversek közül a *Pázsintos udvaron lakik a szegénység* kezdetű házassági tanács.¹⁸ Néha olyan csúfolók is felbukkannak katolikus (sőt nemritkán papi személytől származó) forrásokban, amelyeket eredetileg protestánsok írtak a szerzetesek, azon belül a novíciusok kigúnyolására. A *Gyászos én életem, bánom*

¹⁴ *Lócsei ék.* (1768) STOLL 1080; RMKT XVIII/4, 103/II.

¹⁵ *Kelemen László-ék.* (1828) STOLL 1283.

¹⁶ Összefoglalóan: KÜLLÖS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhadomány); CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840)* = *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BIRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 207–260; Uő, *Másnak vettem feleséget: Férfjanaszok a 18–19. századi magyar közköltészetben* = *Mindenes Gyűjtemény I, Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005 (Artes Populares, 21), 63–74.

¹⁷ Az eredetileg katolikus ének unitárius változatainak teológiai „áthangolásáról” és a vers háttéréről bővebben: CSÖRSZ Rumen István, *Rákóczi halála nagyépenteiken – Mikestől a közköltészetig* = *Író a száműzetésben: Mikes Kelemen*, szerk. TUSKÉS Gábor, mts. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, LENGYEL Réka, Bp., Universitas, 2012 (Historia Litteraria, 28), 226–236.

¹⁸ *Közköltészet 2, Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 71. sz.

cselekedetem, hogy én pappá lettem kezdetű tréfás barátpanasz például *Nem nekem való a' Papság* címmel díszeleg egy pannonhalmi bencés szerzetes, Rapos József kéziratában (1837). A szombathelyi pap-tanár, Kresznerics Ferenc (1790–1809), illetve a tamási nótárius, Farkas Pál (1773–1810) gyűjteményében viszont egyedi párversek ellensúlyozzák az *1761-ben léptem ebben az életben koldulásra* kezdetű barátpanaszt – a papi élet védelmében.¹⁹ Másrészt: ott is lehet felekezeti tartalom, ahol mai tudásunkkal nem vesszük észre, vö. a *Fenékkal felfordult már e széles világ* kezdetű mendikáns hazugságvers wittenbergi célozgatásait.²⁰

A paródiák felé vezetnek azok a kétértelműsége épülő versek (a képversek furcsa mellékhatásai?), amelyek sorait függőlegesen egymás után olvasva ellenkező értelmet kapunk, mint vízszintesen haladva: „Ezen verseket a' meg szaggatásokig elsöben le fele sorba olvasván, azután pedig az egész sorokat átaljában meg értheti az olvasó mit foglalnak magokba.”²¹ Például:

Confessio Regis Borussorum.

'A Romai tudománynak	Egészszen ellene mondok,
Akarok követője lenni,	Kálvinusnak éppen Koporsómig.
Jónak és ígaznak esmérem,	Kalvinus tudománnyát,
'A Misét és fülbe gyónást	Meg tagadom és meg vetem
Minden Romai aldozó Pap	Ki mennyen az én földemből
Igaz valláson vagyon,	'A ki Kálvinus vallásán vagyon
'A ki Romai hitbe hal meg	Örökké el kárhozik,
Mínthogy 'a szentekben bizott	Pokolba kinlodik tudom,
Isten idvezitette.	Kálvinust és Lutherust. ²²

A profán paródiák két csoportra oszthatók: 1) szakrális témák és helyzetek átdolgozása profán vagy vulgáris köntösben (cigány temetés és keresztelő, tót vagy német prédikáció stb.); 2) liturgikus műfajok és beszédmód profán témák szolgálatában (asszonyok litániája, politikai imaparódiák stb.).²³ A paródiák egy része, közvetve vagy közvetlenül, szintén vágáns eredetű. A szándékoltan szentségtörő Bacchus-liturgia még a 19. században is virágzó latin folklórra utal.

A politikai paródiák humorforrása többretegű. Egyrészt a konkrét történelmi személyhez vagy eseményhez kapcsolódnak a közismert egyházi imaszövegek segítsé-

¹⁹ A szövegcsaládról bővebben lásd az RMKT XVIII. század *Közöltészet 3/A* kötetét (megjelenés előtt).

²⁰ Bővebben: BÓDIS Henriett, PAP Balázs, *Felekezeti és közöltészet*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 2011, 75–81.

²¹ Sz. G. *gyűjteménye* (1820 k.) STOLL 691. 36–37. *A Római Catholica vagy Pápista és Kálvinista Vallást dítserő és Motskoló versek*.

²² *Régi magyar énekek* (1789–1790) STOLL 387. 8a.

²³ Részletesen: KÜLLÖS, *Közöltészet és népköltészet...*, i. m., 229–258; Uő, *Közkezen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2012, 479–542.

gével (pl. *Mi atyánk, első Ferenc...*; *Hiszek egy nagy francia császársban, Napóleonban...*), akárcsak a 20. századi politikai személyiségekről szóló *Hitler-, Sztálin- vagy Hruscsov-miatyánk*.²⁴ A szakrális szövegtér átlépése, a kényszeres profanizálás egyúttal a szekularizálódott, legalábbis szentségeitől megfosztott világ tükré.²⁵

A 18. századi anyag még inkább ráébreszt a vélhetően nagyon gazdag, de rekonstruálhatatlan szájhagyomány fontosságára, különösen a leírást nem igénylő (rövidebb vagy nagyon trágár) műfajok esetében. A litteralizálódás egyértelmű jele, hogy a 18. század végén már sok, oralitásból fel-felszűrődő szórványemlékünk van (minden műfajban), ám ezek sajnos csak ritkán rendezhetők olyan áttekinthető szövegcsaládba, mint gyakran feljegyzett társaik. Kivétel talán a hazugságverseké, amely viszont nyilván sokkal régebbi műfaj, mintsem először papírra vetették volna (a 17. század vége felé). Ugyancsak vágáns eredetű: a felfordult világ toposzaiból építkezik, de néha szóba hozza a versmondó diák saját (iskolai) élményeit is. A karácsonyi, pünkösdi vagy lakodalmi rigmusok elmondásáért pár krajcárra ácsingózó diákok sok mindent átörökítettek a kora újkori hegedős mulattatók repertoárjából; különösen az erdélyi szövegek változatosak.²⁶

A 18. századra teljesen eltűnik a régi humorforrások közül az erőltetetten trágár levelezés (paródia), amely – mint Szentmártoni Szabó Géza válogatása²⁷ jelzi – a 16–17. században még általános gyakorlat volt. A mai humorfelfogásunk szintén eltér a 18. századitól, akkoriban például sokkal ritkább a mai értelemben vett szóvicc – bár erre is akad példa egy 19. század eleji vénlánycsúfolóban, méghozzá elég alpári szókinccsel:

Tiketket is a' szerentse vigyen minden jóra
Farsang farkán csúsz a' fa szán a' ti számotokra.²⁸

A „félrehallós” nóták ugyanígy terelik a hallgató figyelmét a trágárságok felé, majd váratlanul ártatlan mondanivalóba csapnak át – „az a rossz, aki rosszra gondol!”²⁹ A tréfás kolofonban:

Szarvastag az uraknak,
Lencse, borsó barátnak.

²⁴ Részletesen: KÜLLÖS, *Közéltés...*, i. m., 524–542. A 18. századi szövegeket lásd az RMKT XVIII. század *Közéltészet 3/A* kötetben, megjelenés előtt.

²⁵ Szirmay Antal anekdotái kapcsán: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, *Szirmay Antal és a szájhagyomány = Folklor és nyelv*, szerk. SZEMERKÉNYI ÁGNES, Bp., Akadémiai, 2010 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 5), 277–296; itt: 284–288.

²⁶ Kritikai kiadásuk: RMKT XVIII/4, 123–139. sz.

²⁷ SZENTMÁRTONI SZABÓ, *A fele sem tréfa...*, i. m., 61–62.

²⁸ *Csehy István: Énekek Szedeménye* (1807) II. könyv. STOLL 1177. 10. (*Egyszer egy vénleány megunt a világot...*; 3. versszak részlete). A vers a farsang végi vénlánycsúfoló szokásra, a rónkhúzásra utal.

²⁹ E típus legismertebb szövegcsaládjá: *Van egy hitvány, tetves, rongyos vá, vá, város / Mesterlegény fájlalja az i, i, inát*; RMKT XVIII/4, 112. sz.; vö. *Hatvanhat csúfos gajd...*, i. m., 270–271.

Az írásos humor további lehetőségeket teremt az ilyesmire, hiszen még Szirmay Antal félig tréfás enciklopédiája, a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) sem társaltalan vállalkozás a korszakban. Akadnak komikus akrosztichonok, s a 18. század végi kéziratokban még szótárparódiák is, például egy pannonhalmi kéziratban *Dictionarium Recens* címmel,³⁰ illetve egy egykorú erdélyi unitárius gyűjteményben.³¹ Itt latin műveltségzőkat párosítottak aktuális-triviális jelentésükkel. A jogi szöveghagyomány rendszerező szigorát parodizálja a népszerű, több nyomtatványon közkézen forgó, néha kéziratba is lemásolt házirend: *A rendes pipázás privilégiumjai*.³²

A fenti rövid áttekintés során is érzékelhettük, hogy a 18. század humora sok archaikus elemet megőriz korábról, mégis óriási lépéseket tesz a mai értelemben vett humor felé. Stílárisan, tartalmilag egyaránt átalakul a magyar szórakoztató vershagyomány. Immár nem (vagy nemcsak) azon röhögnek, ha szidnak, gyaláznak valakit – kivéve a pasquillusok keresett trágárságait –, elegendő, ha célozgatnak rá, illetve ha valamilyen nyelvi-retorikai eszközzel önmagát jellemzi és teszi nevetségessé. A színpadiasodás, lirizálódás szinte mindenütt elhódítja a narratív és a soroló-ítélkező szerkezet helyét. „Büszke vagyok, dicsekszem valamivel, *pedig*...” Ez az egyre árnyaltabb *pedig* a humoralisták legfőbb eszköze, a korszak humorának legfőbb kulcsszava lesz.

³⁰ *Zsoldos Xavér versgyűjt.* (1786–1798) STOLL 349. 84b–85a.

³¹ *Dersi István-ék.* (1793–1797) STOLL 418. 68a–72b.

³² Kézirat másolat pl. *Zsoldos Xavér versgyűjt.* (1786–1798) STOLL 369. 142b–143b: *A rendes dohányszárművelésnek privilegialt articulussai.*